

tudatosítása érdekében — ezenkívül például a biztos szemű és tollú elemzéseikért, a megalkuvás nélküli értékelésekért, a következetességért, a nyelvi igényességért, mindez a kötet egy-ikét fölöslegesnek látszó darabja ellenére —, s irodalmunkról való gondolkodás módjának — Bányai kötetei óta erre nem láttunk példát — könyvbe kiteljesedő jellege miatt is érdemes volt vállalnia a Forumnak az Utasi-könyv kiadását, még ha különben nem éppen szorgalmazza kritika- és tanulmánykötetek megjelenését. (Könyvkiadásunk alapján kritikánkat, amelyre egykor olyan büszkék voltunk, alig létező, csenevész műfajnak vélhetnék az avatatlanok!)

Jókor (talán még jókor?) jelent meg ez a gyűjtemény azért is, mert arra is figyelmeztet, hogy kritikát — hiteles, esztétikailag megalapozott kritikát — írni itt *mást* jelent, mint verset vagy regényt írni. Nem többet, nem is kevesebbet, csak mást. Mert ez egy kis irodalom, belterjes, s az utóbbi időben mintha ismét még belterjesebbé záródna. Itt kritikát írni — Utasi hozzáállásával és érzékenységgel — annyit jelent, mint horizontot nyitni, vagy tévutakat lezárni, de mindenképpen utat mutatni — alkotónak, közönségnek.

Ezt teszi a *Vonulni ha illőn*, amely abban különbözik Utasi előző kötetétől, hogy amikor a szerző irodalmi szeszibilitását bizonyítandó esszék vezették be a kritikákat, ezúttal az irodalomról való gondolkodást bizonyítandó irodalomtörténeti tanulmányok alkotják a kötet első tömbjét. Az esszék lebegőbbek és hevesebbek voltak, s az utánuk következő kritikák ennek megfelelően magasabb hőfokon izzottak, a második kötetet nyitó racionálisabb műfaj, az irodalomtörténeti tanulmányok után következő kritikák viszont higgadtabbak és alaposabbak is a *Tíz év után*-ban levőknél.

GEROLD László

A KRITIKA SZABADSÁGHARCA

Utasi Csaba: *Vonulni ha illőn*, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1982.

Utasi Csaba nem tartozott, ma sem tartozik a divatos elméletíróink, a gyakrabban idézett kritikuskaink közé. Ennek az lehet a magyarázata, hogy Utasi egy új bekezdés erejéig sem gyártott kurrens líra-, próza-, kritikaelméleti töredékeket, ikét évtizedes ténykedése során ugyanis a munka nehezebbjét végezte: szabályos — túlnyomórészt kis terjedelmű — tárgyi kritikai tanulmányokat írt irodalmi jelenségekről, irodalmi művekről. A régieskedő meghatározás ne tévesszen meg senkit, csupán annak a jelzete kívánt lenni, hogy Utasi Csaba a recenzió szabta terjedelmi határokon belül kimunkált egy nemes hagyományokat követő kritikai műfajt, amelynek tényiszteleten alapuló tárgyszerűsége szerencsés módon

ötvöződött a műelemzés és értékelés egyidejű igényével, szükség esetén pedig az irodalomtörténeti összefüggések kibontásával is.

A *Vonulni ha illőn* írója kezdettől fogva, tehát első kötetében, a *Tíz év után* címűben is gondosan őrizkedett a közhelyek, a szólamok hangoztatásától. A műbírálatot nem a kinyilatkoztatás, hanem a műalkotásról való gondolkodás foglalatának tekintette. Irodalmunk ügyét fontosabbnak tartotta annál, hogysem sietős kijelentéseket, messze röppenő általánosságokat mondjon róla; valójában egyetlenegy „szerep”-et töltött be szellemi életünkben, irodalmunk kritikusanak szerepét, ezt azonban maradéktalanul teljesítette is.

Ha a mondottak alapján valaki úgy vélné, hogy Utasi a halvérű, „szakmabeli” irodalmárok fajtájából való, alaposan tévedne. Kötetbe nem rendezett írásai között sem találunk olyat, amelyben gondolkodásától idegen, kiszabott feladatra, az irodalomról való gondolkodás konvenciórendszerére ismernénk.

Mesterkéletlen egyszerűséggel, fétisszavak nélkül beszél az irodalomról.

S rendhagyó módon: egyes szám első személyben.

(*Kritika és személyesség*) *Szóakció II.* című kötetében Bosnyák István azt írja, hogy Utasi Csaba „módszerének egyediségét s e módszer alapvető erőnyeit” nem „az elméleti érdeklődés körében kell keresnünk, hanem másutt”, „Utasi nem az irodalom elmélete, hanem praxisa érdekli elsősorban, ha nem is kizárólagosan”.

Mielőtt újraolvasnánk ezt a megállapítást, érdemes végiggondolnunk a következőket:

1. A vérbeli irodalomkritikusok csak kevéssé bajlódtak a teoria literaria műhelyproblémáival — tudniillik irodalmi ténytiszteleten alapuló, megbízható alapismereteik voltak magáról a „tárgy”-ról. Az irodalomtudomány az egyedi művek vizsgálatától jut el az elvi általánosításig, a műkritika az elvi általánosságok birtokában közelít az egyedi művekhez.

2. Irodalomelméleti előismeretek nélkül lehetetlen műbírálatot írni — csakhogy legkevésbé sem kötelező elméleti előismereteinket egy-egy mű vizsgálata közben leckeszerűen felmondanunk. A konkrét műbírálat ezt nem is teszi lehetővé.

3. Az alkalmazható elméleti alapvetéseket kritikai vizsgálódások sokasága készíti elő. Kritikai mérlegelés híján csak a gazdátlan kompilációk sora szaporítható. Más szóval: a jó kritika pótolhatatlan szolgálatot tesz mind az élő irodalomnak, mind pedig az irodalomtudománynak.

4. Ennél is sarkalatosabb kérdés: lehetséges-e a jugoszláviai magyar irodalom műveinek, jelenségeinek a teoretikus célzatú rendszerezése? Hosszú évek óta ugyanis azt tapasztalhatjuk, hogy irodalomkritikánk egyre szembeütközőbb formában eltávolodik önmagától: az értékelést a körülmenyes elemzés, a véleményalkotást az elvont semmitmondás váltotta fel, a műbírálatot az alkalmi és *ad normam* műbölcsélet. — Nem hinném, hogy különösebb szellemi luxus elméleti kérdésekkel foglalkoznunk, de

a mi körülményeink között ez a felemás, választott tárgyától messzemsze elkanyarodó teoretizálás nem más, mint fordított előjelű provincializmus.

5. A jugoszláviai magyar irodalom állaga egyszerűen nem teszi lehetővé az elméleti összegezést. Ma is, változatlanul, talajszinti bajokkal vagyunk elfoglalva: a valamennyire korszerű líraelméletek szempontjából talán négy-öt költőnk négy-öt, kivételesen magasrendű verse vizsgálható, van továbbá néhány olvasható, jó regényünk és novellánk, egyéb tekintetben azonban dilettantizmus és álmodernség honol mindenütt. Elméleti okoskodásainknak tehát — irodalmunk viszonylatában — nincs megbízható értékalapja.

Mondanom sem kell: nem Bosnyák Istvánnal van vitám, hiszen nem ő támasztott *elméletírói* igényeket Utasi *kritikusi* munkálkodásával szemben. Kritikaírásunk újabb gyakorlata s hivatkozásrendszere a ludas a dologban. A műbírálát *értékelő* funkcióját kiiktató s *kötelező tárgyszerűségét* feloldó, színlag magas igényű látzatkritika irodalmi önismertünk teljes csődjével fenyeget. (Az *Új Symposion* 201/202. számában például ezt olvashatjuk egy verseskötettről: „Bámulatos az az önfegyelem, mellyel Sziveri bejárja a valóság, majd a valóságból belső tájakra menekülő, önmagát kereső lélek útját, valamint a visszatalálás lázadásba torkolló kísérletét. És bámulatos az az erőteljes költői látás, és az ebből eredő megnyilatkozás, mely kompozícióba tudja rendezni ezeket a lírai érzéstömböket. Dantei alámerülés egyesül itt baudelaire-i látással és szerkesztéssel.” Az idézet egyébként nem a *Centripetális farok* c. rovatból való.)

De elég erről ennyi. Amit hangsúlyozni kell: ilyen „szövegösszefüggésben” ismerhetjük csak fel, mennyire fontos az, hogy Utasi Csaba irodalomkritikái, tanulmányai teljességgel mentesek irodalmi gondolkodásunk önhipnózisától, vidékiességétől. Utasi írástudói hitvallása és kritikusi magatartása roppant egyszerű, már-már aszketikusan szigorú erkölcsű: irodalmunkat irodalom voltában vizsgálja és minősíti, biztos ítélettel, kompromisszumok és önáltatás nélkül. „A műalkotásokat”, írja, „nem mérlelgethetjük egzakt tudományos eszközökkel, vagy holmiféle objektív kritikussággal, amiről oly szívesen ábrándozik a modernkori közepszer. A kritika, eszköztárától és készütségének fokától függetlenül, mindig egyéni hozzáállásról is tanúskodik... Ennek belátása azonban korántsem a teljes viszonylagosság felé sodorja a kritikust, ellenkezőleg, kockázatvállalásra, nyílt szembenézésre ösztönzi...”

Költészetünket és prózánkat elmélyült figyelemmel, kritikaírásunkat csak futólag vizsgálja, egy megállapításra azonban érdemes felfigyelnünk: „... az impresszionista kritika ellenében hangoztatott tudományosság-igény... esetenként már-már sikerrel valósította meg mind önmagának, mind az elemzett műalkotásnak teljes mérvű tárgyá tételel”.

Jó volna egyszer s mindenkorra tisztáznunk, amit Utasi régesrég tiszt-

tázott magában: a kritika nem tudomány. Ezt a régi igazságot nem csupán Schöpflin, Komlós Aladár vagy Rónay György hangoztatta, hanem literátoraink kedvenc idézetforrása, Roland Barthes is: „A kritika nem tudomány. A kritika értelmeket tárgyal, a tudomány értelmeket hoz létre. A kritika, mint valamikor mondták, közbülső helyet foglal el a tudomány és az olvasás között: nyelvet ad a tiszta beszédnek, amellyel olvas és beszédet ad (egyebek között) a mítikus nyelvnek, amelyből a mű van és amelyet a tudomány tárgyal.”

(*A kritikus felelőssége*) A *Vonulni ha illőn* hármas tagolású könyv. Első részében a szerző a 20. századi magyar irodalom egy-egy részkérdését, összefüggő második és harmadik fejezetében a jugoszláviai magyar irodalom új jelenségeit, a kötetzáró ciklusban pedig a *Kalangya* irodalmának néhány vonatkozását vizsgálja. E hármas tagolás csupán tematikai jellegű. Utasi gondosan szerkesztett, egységes kritikagyűjteményt állított össze, amelynek szemre elkülönülő részei is szorosan összefüggnek.

Teoretikailag sokféle ágazó a gyűjtemény, Utasi azonban a történeti fejezeteket is kritikai napló formájában írta meg: visszatekintései az irodalomtörténeti kritika módszerével készültek, azzal, hogy minden egyes írásában a *kritikai* közelítésen van a hangsúly.

Utasi Csabának nincsenek regionális irodalmi különmércéi: Adyról, Gelléri Andor Endréről, Móricz Zsigmondról, Németh Lászlóról írt bírálatai tökéletes összhangban vannak a vajdasági tárgyú írásaival. Íme erre egy példa. Az egyik Gelléri-novellában, a *Facipő*-ben „a hős eljut az elfojtások kompenzálásának pillanatáig”, írja, „E folyamat ábrázolásában azonban Gelléri nemigen válogat az eszközökben, már-már a »nagylöttyös indulatokat« idéző túlzásokra ragadtatja magát”. — Százhatvanöt lappal később, Deák Ferenc *Aszály* c. regényét vizsgálva, megállapodik egy otrombán túlzó szövegrészletnél, s megállapítja: „... lehangolóan anakronisztikus, hogy ma, jó néhány évtizeddel Karinthy Móricz-paródiái után még mindig akad magyar író, aki komolyan, hitesen és szorongás nélkül lehorgonyoz a »nagylöttyös indulatoknál«.” (Zárójelben jegyzem meg: Utasi hangja sohasem triviális; a mondataiban felbukkanó Karinthy-idézetek telitalálat-értékűek.)

Ez a felszabadultság s előítélet-mentesség kritikáiban olyan fokú írástudói felelőséggel párosul, amilyenre a mi irodalmunkban kevés példa akad.

Alki maga is írt egy-két műbírálatot a jugoszláviai magyar kultúrának nevezett, füledt és szelldözletlen, mondjuk így: szellemi tartományban, csak az tanúsíthatja, hogy nálunk az irodalomkritikát — a köztudatban — egy paraszthajszál választja el a becsületsértéstől. Egyebek között ezért nehéz nálunk őszinte, nem köntörfalazó bírálatot írni: a mindenkori szerző becsületében érzi megcsúfolva magát, s ha teheti, munkásmozgalmi érdemeit emlegeti fel (megfeledezvén arról, hogy forradalmárok is írhatnak igen rossz irodalmi műveket); a szakmabeliek többsége a front-

vonalak lehetséges alakulását fürkészi; az olvasó „Ez is megkapta a magát!” felkiáltással, megnyugodva visszatemetkezik a sportújságjába.

Németh László írta egykor: nem szenvedheti azokat a kritikásokat, akik a mű rácszótán keresztül az író szívét veszik célba. Utasi Csaba legélesebb, legkeményebb hangú kritikáiban sem az író szívét veszi célba; irodalmi művekről mond véleményt, bántó személyes él nélkül. S hogy ismét Németh Lászlóra hivatkozzam: teljesen tudatában van annak, hogy a véleménye szubjektív (másmilyen nem is lehet), ám nagyfokú önfeleggyelemmel igyekszik *nem szubjektív* lenni. Kurta recenzióit is higgadtan, szinte epikai feleggyelemmel fogalmazza meg. Nem törekszik az olvasó érzeimi befolyására, s következetesen a mű egész vizsgálatát tartja fontosnak. Kisebb-nagyobb írói modorosságokat, rutinos ismétlődéseket nem nagyít ki, nem is tekint égbekiáltó hibának.

Gyűjteményének két fejezete pontos kritikák sorozata három antológiánkról (*Gyökér és szárny; Különös ajándék; Sok az eszkimó, kevés a móka*), továbbá Komáromi József Sándor, Zákány Antal, Maurits Ferenc, Bosnyák István, Ladik Katalin, Jung Károly, Gulyás József, Domonkos István, Danyi Magdolna, Juhász Erzsébet, Bognár Antal, Varga Zoltán, Várady Tibor, Dér Zoltán, Gion Nándor, Sinkó Ervin, Bogdánfi Sándor, Majtényi Mihály, Németh István, Dudás Károly, Baranyai Júlia, Deák Ferenc, Gobby Fehér Gyula és Burány Nándor műveiről, ezenkívül pályaképet rajzolva elemzi Tolnai Ottó és Böndör Pál költészetét.

Vizsgálódásainak eredményeit, nem sok fáradsággal, átfogó tanulmányokban összegezhette volna. Hogy mégsem folyamodott ilyen megoldáshoz, több oka lehet. Élő irodalmunk publikálása olyannyira esetleges, olyannyira rendezetlen nélkül, hogy a megjelenő *könyvekre* összpontosító összefoglalásaink csak konstruáltak lehetnek. Utasi az esetleges sorrendben kiadott művekről írt kritikáinak sorozatát nem a művek és művizsgálatok időrendjében, hanem belső összefüggéseik szerint csoportosította.

Következtetéseit és ítéleteit korrigálni nemigen, legfeljebb kiegészíteni, továbbgondolni lehet. Meggyőződésem, hogy ha újabb irodalmunk alakulásának *kritikai* szempontú történetét valaki hűsz vagy harminc év múlva meg akarja írni, Utasi műbírálataira fog támaszkodni elsősorban.

Amit hiányolok a könyvből, annyi csupán, hogy az irodalmi utánérzésekre, ártalásokra nemigen van gondolja. Egy sor versünk és prózái kísérletünk „szöveges” előzményeit nem tartja említésre érdemesnek (Gobby Fehér *Szent bolond* c. regénye pl. Déry Tibor *A kiközösítő* c. művének közvetlen szomszédságában íródott). Az írói vállalkozás intencióit olykor nyomatékosabban hangsúlyozza, mint az adott mű értékét vagy buktatóit (Domonkos *Tessék engem megdicsérni* c. verseskötete pl. tagadhatatlanul új irányvétel gyermekköltészetünkben, e versek többsége azonban egy megtalált minta rutinos ismétlése).

Mindenmél fontosabbnak látszik, hogy Utasi Csaba írta meg elmúlt

tíz esztendőnk legjobb kritikakötetét, sutba vágva minden vélt és valószínűs „irodalmi” protokoll-listát, s alkalmat szolgáltatva olvasóinak a fennhangon tündödre: hogy miért is szorult az utóbbi években „a pálya szélére”, miért is hallgatott el. Könyvének bizarr címe a meg nem alkuvás, a következetes szellemi magatartás foglalatja, antiszthenészi mottoját literátoraink figyelmébe ajánlom: „Legyek bolond inkább, semmint megelégedett.”

HORNYIK Miklós

TUDOMÁNYOS MAGYARÁZAT ÉS ÚTMUTATÁS

(Rehák László: *Politikai rendszerünk időszerű kérdései*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1982.)

Politika, politikai rendszer — szavak, naponta használjuk őket anélkül, hogy elgondolkoznánk a jelentésükről, jelentésük különféle változatairól. Az emberi társadalom fejlődésével a közösség mind több tagja kerül abba a helyzetbe, amiben korábban csak a kiváltságosok kisebb csoportja volt, hogy beleszólhat a közügyek intézésébe, az adott társadalmi közösség élete, fejlődése kérdéseinek megoldásába; úgy is mondhatjuk ezt, hogy foglalkozik a politikával, megpróbálja érvényesíteni érdekeit a politikai rendszer intézményein keresztül. Hogy ez mennyire sikerül neki, ez a politikai rendszertől, ennek intézményeitől is függ, érthető tehát, hogy a polgároknak a politikai életbe való szélesebb bekapcsolódásával egyre inkább fokozódik az érdeklődés magának a politikai rendszernek, kiépítésének a kérdései iránt is.

E fokozódó érdeklődés kielégítésének a szolgálatában áll Rehák László könyve, a *Politikai rendszerünk időszerű kérdései*, ami az idén jelent meg a Forum kiadásában. Szükségletet elégít ki, megjelenése mindenképpen hasznos tehát. Jelentőségét csak növeli, hogy eddig magyarul megjelent ugyan már nem egy olyan munka, amely — ha nem is ez volt a fő témája — ilyen vagy olyan formában érinti a politikai rendszer kérdéseit, ezek azonban többnyire fordítások voltak, elsősorban kiemelkedő társadalmi-politikai dolgozóink beszámolóit vagy más munkáit, magyar nyelven megírt ilyen témájú könyvet még nem adtunk ki, viszont a politikai, a tudományos nyelv kialakítása, fejlődése szempontjából éppen ezeknek a munkáknak van különleges jelentősége.

A kötet végén olvashatjuk a szerző Jugoszlávia politikai rendszerére vonatkozó munkáinak jegyzékét, ebből is látszik, hogy Rehák László húsz évvel ezelőtt, 1962-ben jelentette meg a politikai rendszerrel kapcsolatos első munkáit, s azóta mind társadalmi-politikai dolgozót, mind kutatót s mind egyetemi tanárt egyaránt foglalkoztatja a téma különféle vonatkozása. Ennek megfelelően komplex módon közelíti meg a po-